

OSMANLI DÖNEMİ TÜRK KENTİNDE PLANLAMA KÜLTÜRÜ

DOÇ. DR. ZEKİYE YENEN

Lisans ve yüksek lisans öğrenimini Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde, doktora öğrenimini İstanbul Teknik Üniversitesi'nde şehircilik alanında yapmış, 1975-1979 yılları arasında mimar olarak çalışmıştır. 1980 yılından bu yana Yıldız Teknik Üniversitesi'nde akademik yaşamını sürdürmektedir. Uzmanlık alanı kentsel tasarım ve kent tarihi kapsamında Türk kentleridir. Osmanlı dönemi, Türk kentlerinin tarihi, kültür birikiminin planlamada değerlendirilmesi, turizm sektörü-planlama ilişkileri, İstanbul'un mekansal gelişimi ve genel biçiminin değişimi konularında bilimsel çalışmaları ve yayınları vardır. İngilizce bilen Zekiye Yenen halen İstanbul Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu üyesidir.

KENTİN ÖNEMİ

Kentin, kentsel kurumların insanlık yaşamının gelişmesinde büyük önemi vardır. Kentin varlığı tarihsel gelişmede dönüm noktası ve her zaman yönlendirici güç olmuştur. Bu nedenle, kentler imarına önem verilen, emek sarfedilen yerlerdir. Hal böyle iken ve Anadolu 10000 yılı aşkın bir geçmişten bu yana yerleşmeler kültürü potası iken Anadolu'daki yerleşmeler hakkında bilinenler sınırlıdır. Anadolu yerleşmeleri konusundaki sınırlı bilgilenme yakın geçmişimize de uzanmakta, "geleneksel kentlerimizde planlama olmadığı" ve "kentlerimizin geçmişte düzensiz geliştiği" yargıları öne sürülmektedir.

Bu düşüncelerin araştırılmasına ve tartışılmasına yönelik çalışmaların iki yönü vardır: geçmişe dönük kısım, bugün ile ilgili kısım. Her iki durumda da kent tarihçilerinin üzerine düşen;

1. yerleşmelerimizin kent monografileri aracılığı ile, belirli ekonomik, sosyal, demografik, teknolojik çerçevede belirli politik ilişkiler ve kültürel koşullarda, genel yapısal özelliklerini ortaya çıkarmak, çağdaş kentlerden ayrılan özgün yapısını ortaya koymak,

2. giderek, günümüzün kentsel sorunlarına planlama yaklaşımları geliştirirken -kendi tarihsel, sosyal yapımızdan hareketle- toplumsal evrimimize uygun çözümlere ulaşmak üzere yorumlar geliştirmektir.

Bu konuşma / bildiri ile amaçlanan, Türk kenti hakkında bilinenlerden yola çıkarak, yerleşme kültürü konusunda planlama yönünden bir görüş sunmaktır. Bu görüş 1980'li yıllardaki bilimsel çalışmaların kaynak gösterilerek ele alınmaktadır.(1) Son on yılda klasikleşen bu yaklaşım, değişik bilimsel toplantılarda izlenenlerden ve okunan yazılardan edinilen kanaate göre henüz kamuoyunda yeterince yankı bulmamış gözüktüğünden, çeşitli sanat çevrelerinin katıldığı böyle bir toplantı fırsat bilinerek konu tartışılmak istenmektedir.

Böyle bir çalışma öncelikle kuramsal bilgilenmeyi içermelidir. Osmanlı dönemi

Türk kentinin karakteristik yönlerinin incelenmesi bu temel üzerine irdelemelidir.

Kuramsal bilgilenme 'Türk Kenti' kavramının açıklanması, Anadolu, Osmanlı odaklı ekonomi tarihi, sosyal tarih analizlerine 'mekan boyutu' kazandırılması, sosyal hizmet / donatı yapılarının kentin oluşum ve gelişimindeki rollerinin, kent bütünü içindeki ilişkilerinin tanımlanması, Türk kentinin özelliklerinin bilinmesinin mimar ve plançılara sağlayacağı kültürel dayanağın öneminin tartışılması konularını içermektedir. Bu konular İstanbul'da 1998 yılı Kasım ayında düzenlenen bir toplantıda tarafımdan yeni tartışmaya açıldığından(2) doğrudan irdelemeye geçilmektedir.

OSMANLI DÖNEMİ TÜRK KENTİNİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Osmanlı dönemi Türk kentinin karakteristik özelliklerinin incelenmesinde öncelikle Osmanlı çağında kentin işlevi konusuna değinilecek, ardından kent yapısının etkilendiği faktörler özetlenecektir.

Kent ekonomik merkez, dini merkez, yönetim merkezi veya kültürel merkez olduğuna ya da bu işlevlerden birkaçını barındırdığına göre kentsel işlevler çeşitlenmekte, işlevler arası ilişkiler ağı kentin içeriğini, bağlı olarak kentin biçimini etkilemektedir. Bu kabul dönemin ekonomik, teknolojik koşullarının, sosyal yapısı ile politik durumunun ve benzeri bir dizi etkenin bilinmesi gereğini ortaya koymaktadır.

Bunlar kent ekonomisinin, bağlı olarak kent yapısının etkilendiği faktörlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve gelişme dönemlerinde stratejik önemi olan yerleşmelerin yönetim, ticaret, kültür merkezi ya da dini merkez olarak gelişmesi için sistemli bir siyaset izlenmiştir.(3) Anadolu'da ve Rumeli'nde;

- kentlerin nüfusunun artırılması amaçlı uygulanan 'iskan'(4) politikası,

- yerleşmelerin ülke ve bölge içindeki ticari avantajlarını artıracak şekilde ticaret yolları ve limanlar ile ilgili olarak yürütülen fetih izlencesi,(5)
- kent merkezlerine yakın kırsal alanda 'zaviye'ler'(6) kurularak göçerlerin yerleşmeye özendirilmesi,
- kentlerin ebediyen yaşayacak sosyo-kültürel merkezler olarak imarı için kentsel hizmetlerin kurulan zengin vakıflar kaynaklı yürütülmesi ve sürekliliğinin sağlanması izlenen bu siyasetin önde gelen yapıtaşlarıdır.

KENT YAPISINI ETKİLEYEN KURUMSAL YAPI

Tüm bunlar güçlü bir kurumsal yapı vazetmektedir. Gerçekten de, Osmanlı Devleti'nin yerleşik düzene geçiş aşamasında, Anadolu'nun ve Rumeli'nin Türkleşme ve İslâmlaşma sürecinde yerleşme ve örgütlenme eylemlerinin merkezi olarak kurumlar önemli görev yapmıştır. Osmanlı dönemi Türk yerleşmelerini İslam kentinden ayıran önemli bir özellik de ulaşılan bu kurumsal örgütlenme düzeyidir.(7) Bu yazı kapsamında kurumsal yapı ile kastedilen Osmanlı dönemi Türk kentleri yerleşme siyasasının ürünü olan 'vakıf kurumu-imaret sistemi' örgütlenmesidir.

Vakıf kişinin dinsel yaptırımlar ve sosyal, ekonomik, psikolojik eğilimlerle taşınır ya da taşınmaz mülkünü özel kullanımdan çıkarıp toplum yararına dinsel ve sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi için sonsuzlaştırdığı, kentin yaşamsal ve mekansal yapısına ilişkin tüzel bir kurumdur.

Osmanlı kentleri 1856 yılına değin belediye örgütünden yoksun kalmıştır. Beldenin görülmesi gereken işleri için kent sakinlerinden vergi alınmamış, bu hizmetlerin yapılabilmesi için devletin düzenli bir mali yardımı da söz konusu olmamıştır. Bu durumda bugünkü anlamda belediye örgütünün üstlendiği toplumun çeşitli ortak gereksinmelerinin büyük bir bölümü vakıf kurumu tarafından gerçekleştirilmiştir.(8) Vakıf kurumu bu açıdan da, dinsel ve ahirete yönelik bir kurumdan ziyade, beledi hizmetlerin merke-

zi yönetime, yerel yöneticilere ve halka yük olmadan bireyler tarafından yapıldığı ve halkın da bunlardan yararlandığı dünyevi ve 'beledi bir kuruluştur.(9)

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş aşamasında fethedilen Hıristiyan yerleşmelerinin yenileştirilerek Türk kenti halinde örgütlenmesi ve bu bölgelerde yeni yerleşme merkezlerinin açılarak kent yaşamının geliştirilmesinde vakıf kurumundan yararlanılmıştır. Yerleşmelerde beylik toprakların bir kısmı kamu hizmeti gören vakıflara ayrılmış, devlet adamları ve varlıklı kişiler toplumsal içerikli bir çok görevi vakıf yoluyla karşılamışlardır. Yol, kanalizasyon, köprü, kaldırım yapımı, su gereksinmesinin karşılanması, sulama çalışmaları, sağlık ve sosyal yardım etkinlikleri, eğitim, öğretim ve kültürel yapıya yönelik etkinlikler, dinsel hizmetler, kentin ekonomik yaşamı ile ilgili etkinlikler, kent görünümü, güvenliği ile ilgili işler gibi günümüz kentinde merkezi ve yerel yönetimlerin sorumluluğunda olan hizmetler vakıf kuruluşlarınca görülmüştür.

Bu yaygın kurum kent toplumunun gereksindiği alt ve üst yapısal kuruluşların bakım, onarım ve işletilmesini de örgütlemiş, bu işlerle ilgili olarak önemli bir nüfusu istihdam ederek ücret ödemiş, bölgenin /ülkenin sosyo-ekonomik yaşamında bu açılardan da önemli payı olmuştur.

Vakıf siyasası ve imaret sistemi yöntemi ile vakıf kurumu Osmanlı dönemi Türk yerleşmelerinde kent topluluğunun ve fizik mekanının oluşmasında önemli rol oynamıştır.(10) Vakıf kurumunun gerçekleştirdiği etkinlikler Anadolu ve Rumeli'de fethedilen bölgelerin fiziksel çehresini değiştirmiş,

- Türk kültürünün yeni alınan topraklara taşınmasında,
- Türk kent topluluğunun oluşup güçlenmesinde ve
- birçok toplumsal içerikli 'kentsel hizmet'in başarılmasında etkili olmuştur.

Vakıf kuruluşlarının karşılıksız yararlanılan yapılarla gelirinden yararlanan yapılardan oluşan örgütsel yapısı

yerleşmelerin fizik mekanında imaret sitelerinde somutlaşmıştır.

‘İmaret sitesi’(11) karşılıksız yararlanılan ibadet, eğitim-kültür, sağlık, doğum yapıları ve çeşmeler ile ücret karşılığı yararlanılan barınma, konaklama, temizlik, ticarethane yapılarını mekanda belirli bir düzen içinde birlikte içeren yapılar topluluğudur. Bu yapı topluluğu vakıf sistemine bağlanarak düzenlenen ‘vakfiye’(12) ile evkafı (bunlar kiraya verilmek üzere yapılmış çarşı, işlikler, evler, ekilen arazi, değirmen fırın vb. olabilir) belirlenmiştir.(13) (şekil 1: Yıldırım Külliyesi)

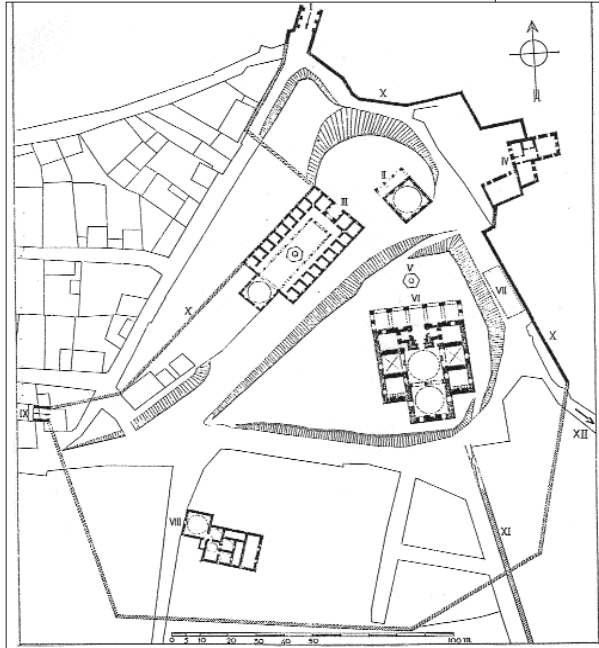
Kendi içine dönük olarak tanımlanarak yukarıdaki şekilde verilen imaret sitesi kent bütünü ölçüğünde semtlerin çekirdeği, konut alanlarının çevresinde geliştiği odak noktasıdır. Osmanlı Devleti’nin yayılma politikası gereği yeni kurulacak bir kent ya da varolan bir kentin yerleşilmesi istenen potansiyel semtleri, bölgedeki imaret siteleri (külliye) çevresinde gelişmiştir.

“Birçok kentin topoğrafik planlarının incelenmesi kentin anıtsal yapıların çevresinde kurulup geliştiğini göstermektedir”(14) Vakıf kurumu varlığında yaratılan, bu özelliği ile “Osmanlı dönemi Türk kentlerinin fiziksel özelliklerinin biçimlenmesinde bireylerin etkin rolünü açıklayan külliye”(15) “iyi organize edilmiş, kent görünüşünde egemen, kent yaşamı ile sıkı ilişkili”(16) bütünlüklüdür.

VAKIF KURUMU / İMARET SİSTEMİ- KENTİN KURULUŞ VE GELİŞMESİ

İmaret siteleri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş devrinde, devletin yerleşme ve yayılma politikası gereği gelişmesi istenen kentlerde başvurulan bir yöntem olmuştur. Donatımı olmayan, az sayıda konut biriminin yer aldığı çevrelerde birçok işlevi birarada içeren, dolayısıyla değişik gereksinimleri aynı yerde karşılayabilen imaret siteleri kurularak çevresinde yerleşmeyi özendirici olmuştur.

Savlanan, kent bütünü ölçüğünde

Şekil 1: YILDIRIM KÜLLİYESİ

I CÜMLE KAPISI	V ŞADIRVAN	IX İKİNCİ KAPI
II TÜRBE, 1406	VI CAMİ, 1392	X DUVAR
III MEDRESE, 1399	VII İMARET	XI SU BENDİ
IV SARAY	VIII HAMAM	XII DARUŞŞİFA, 1399

şekil kaynağı: A. GABRIEL, UNE CAPITALE TURQUE BROUSSE, Paris: E. de Boccard, 1958.

(geniş kapsamda) imaret sitelerinin kentin yayılması istenen gelişme alanlarında yerleşmeyi geliştirici, kent ölçüğünde arazi kullanışı düzenleyici, biçimlendirici, kısaca konut alanlarının oluşumunda ivme veren kentsel bir organ ve aynı zamanda

- yer seçimi-konumlandırma
- gelişme yönünü belirleme açılarından kent planlamasının erken örnekleri olduğu şeklindedir.

Askeri ve stratejik konumu olan bir kentin kalkınması kararı verildiğinde, bu yerlerin fethinde harcadıkları emek sonucu geniş ölçüde emlak ve servet edinen ileri gelenler ve kumandanlar zaviye, hanekâh, imarethane, misafirhane, bimarhane... gibi ‘hayır kuruluşları’ açmışlardır. Bu kuruluşlar kendilerine bağlanan zengin vakıflar ile yerlerine yerleşene kadar göçmenlere bakmış, karşılıksız yemek vermiş ve barınma sorunlarını çözmüştür. Kente yerleşmeyi düşünenlere gösterilen bu tür kolaylıklar örneğin, Bizans döneminde Hisar yerleşmesinden oluşan Bursa’nın

Şekil 1: Yıldırım Külliyesi.

Şekil 2A: 14. yüzyılda Bursa Kentinin Yayılma Alanı

Türk egemenliğine geçtikten (1326) ve devletin yönetim merkezi olduktan kısa bir zaman sonra Hisar dışında birkaç kat büyümesi sonucunu getirmiştir.

Büyük vakıf yönetimli imaret sitelerinin 1500 yılı öncesinde kurulmuş olması(17) ve fethedilen yörelerde vakıflar için beylik arazi ayrılması işleminin kuruluş devrine özgü olduğu(18) gerçeği de 'vakıf kurumu-imaret sistemi-kentin kuruluşu' arasındaki bağıntıyı güçlendirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devri sonrası vakfedilen imaret sitesi sayısının azalması imaret sitelerinin kentsel konut alanlarına yön gösterici rolünü kanıtlamaktadır. Nitekim 'gazanın durması aşamasında, vakfedilecek arazi bulma güçlüğünde, imaret sitesi yapımı azalmıştır.

Bu bulgulara dayanarak, vakıf kurumu-imaret sistemi olgusunun;

- medrese, kütüphane, hastane, imaret, han, hamam, işlikler gibi toplumsal yapılar ile büyük ölçekli camileri birarada sunarak dinsel ve sosyal yönden günboyu kullanılan bütünler oluşturduğu,

- özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve gelişme döneminde toplumsal kaynaşmayı özendiren bir sosyal katalizör görevi yaptığı,

- çevresinde konut alanlarının gelişmesinde çağdaş anlamda aranan öncü bir sosyal merkez özelliği taşıdığı,

- Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme, yükselme ve gerileme devirlerindeki sosyal çevrenin gelişme ve çökmesi

ile dengede bir evrim geçirdiği sonuçlarına varılabilir.

İMARET SİSTEMİNİN KENT BÜTÜNÜ İLE İLİŞKİSİ

İmaret sitesinin içerdiği hizmet birimleri kent içindeki konumuna göre değişebilmektedir. İmaret sitesi

- merkezde ise karşılıksız yararlanılan (cami, medrese, aşevi) ve gelir getiren (çarşı, han, hamam) yapıları biraradadır;

- konut alanlarının çekirdeğini oluşturmak, kente belli bir yönde gelişme ivmesi vermek amacı ile kuruldu ise, ticaret binası / ticari özelliği olmayan bina ayrımı gözetilerek, cami, medrese, aşevi, hastane, çeşme ve hamam yapılarını içermekte, gelir getiren diğer yapılar merkezde yer almaktadır.

Buradan;

- konut alanlarının donatıldığı oranda merkezin de donatımının gerçekleştiği,

- merkezin ve konut alanlarının birbirlerinin gelişimine duyarlı, dengeli donatıldığı,

- merkezin konut alanlarının geliştiği doğrultuda büyüdüğü, kısaca

- konut alanları ile merkez arasında dönüşümlü ilişkiler olduğu ifade edilebilir. Konut alanlarına hizmet yapısı yapılması (konut alanlarının oluşumu) kent ekonomisinin konulan hedefler doğrultusunda ilerlemesi (ticaret uygulamalarının gelişmesi) demek olmaktadır ki bu kent bütününün sosyal / ekonomik bir kurum çerçevesinde ele alınarak yaşaması anlamındadır.

Konu Bursa özelinde örneklenirse;

-> ilk kuruluşta kaleiçi yerleşimi ve çevresinde kırsal yerleşmeler vardır;

-> daha sonra, kent dışında boş arazide yerleşeceklere beslenme, temizlik, sağlık, ibadet ve yönetim hizmetleri sunan, zaviye yerleşmeleri ile sıçrama noktaları gösterilmiştir (şekil 2A: 14. yüzyılda Bursa Kentinin Yayılma Alanı);

-> imaret sitelerinin yapımı ile olası yerleşme makroformunu her yönden

Şekil 2C: 16. yüzyıl sonunda Bursa kentinin yayılma alanı

laşık bir kilometre kadar uzaklıkta Yıldırım Külliyesi yapılmış,

- bu iki uç arasında dereler üzerinde köprüler atılarak ana arterler tanımlanmış,
- kentin hedeflenen büyüklüğe erişmesi için ülke ve bölge düzeyinde fetih siyasası ve ticaret yolları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.

İmaret sitelerinin kuruluş amaçları belirlendiğine göre, bu olgu ancak 'kentin gelişmesinde hedef gösterme', çağdaş kent planlamada amaçlandığı

GÖNDERMELER

1) Z. YENEN, VAKIF KURUMU-İMARET SİSTEMİ BAĞLAMINDA OSMANLI DÖNEMİ KENTLERİNİN KURULUŞ VE GELİŞİM İLKELERİ, doktora tezi, İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1988.

2) Z. YENEN, "Türk Kentlerinin Fizik Mekan Taribinin Yazılması", CUMHURİYETİN 75. YILINDA TÜRKİYE'DE MİMARLIK, KENT VE ÇEVRE SEMPOZYUMU, 11-13 Kasım 1998, yayımlanmak üzere sunulmuş ve hazırlanmış bildiri.

3. Z. YENEN, "Social and Religious Influences On The Form Of Early Turkish Cities Of The Ottoman Period" published in the special issue "Influences on Urban Form" of JOURNAL OF ARCHITECTURAL AND PLANNING RESEARCH (JAPR), v.9, n.4, Winter 1992, pp. 301-314.

4) 'iskân'- kent sakinlerinin çeşitli kökenli, farklı manevi inanıştan ve türlü mesleklerden kişilerden kurulmasına, fetbedilen yörelerin kısa sürede şenlendirilmesi ve yerleşmelerin kabul edilebilir bir nüfusa sahip olmasına yönelik gönüllü ve zorunlu göç ve yerleştirme politikası.

gibi istenilen yönde gelişmeyi garanti-lemek üzere özendirme şeklinde açıklanabilir.

- Gerçekten de, Bursa örneğinde;
- ilk kuruluşta kale yerleşimi ve çevrede kırsal yerleşmeler vardır,
- daha sonra zaviye yerleşmeleri ile sıçrama noktaları gösterilmiş,
- kent büyüdükçe bu kısımlar 'mahalle'ler olarak konut bölgesine katılmıştır.

Sonuç olarak -sosyal bilim- fizik biçim ilişkisi yöntemi ile girilen bu çalışma ile ilgili olarak sosyal/ ekonomik/ teknolojik/ kültürel etkileşimler örüntüsü içinde- Osmanlı dönemi Türk kentinde yönlendirici ilkeler konularak ve yerleşmenin yaşamsal organları uygulanarak kentin genel yerleşme biçiminin saptandığı söylenebilir.

Bu oluşum biçimi geçmişte kentlerimizin gelişigüzel, plansız ve düşensiz gelişmesi olarak değil, konulan hedefler doğrultusunda, bölge ve yerleşme ölçeğinde 'geleceğe yönelik bir imar anlayışı' ile 'planlandığı' ve öngörüldüğü biçimde geliştiği şeklinde kavramlaştırılabilir.

5) Önemli bir merkez olması öngörülen kent yararına ülke / bölge bütününde kentin ticaret yolları ile ilişkisinin ve ulaşım sistemine entegrasyonunun gözden geçirilmesi, yeniden örgütlenmesi, bunun kentte yarattığı tarım dışı üretim ortamı ve ticari potansiyel arasında doğrudan ilişki vardır. Tarım dışı üretim miktarının pazarlanabilir boyutlara ulaşmasının Ortaçağ şehrindeki imalat sektörünün varlığı ve örgütlenebilmesi yönünden önemi bilindiğine göre, örneğin, Sultan Yıldırım Bayezit döneminde (1389-1402) Bursa'nın uluslararası bir konuma yükseltilmesi için uygulanan siyaset buna iyi bir örnektir. Kara ve deniz yolları güzergâhındaki önemli mal değişim noktaları üzerinde egemenlik kurulması, giderek bu güzergâh ile ilgili yeni düzenlemeler -bizzat Yıldırım'ın ömrüne kıyasla- kentin çok kısa bir zamanda Anadolu ve Rumeli üzerinden yapılan ticarete uluslararası bir aktarma noktası ve aynı zamanda önemli bir kültürel ve manevi merkez olması ile sonuçlanmıştır. (Bakınız: H. İNALCIK, THE OTTOMAN EMPIRE - THE CLASSICAL AGE 1300-1600, N. Itzkowitz and C. Timber, translators, London: Weidenfeld and Nicolson,

1975 (1973), pp. 124-162; R. STEWIG, BATI ANADOLU BÖLGESİNDE KÜLTÜR GELİŞMESİNİN ANAHATLARI, R. Tufan ve M.Ş. Yazman, çevirenler, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Şehircilik Enstitüsü, 1970, ss. 195, 227; Z. YENEN, 1988 age, ss. 70-74.)

6) 'Zaviye'- Osmanlı Devleti'nin erken döneminde Osmanlı sultanları, önde gelen devlet ve din adamları tarafından yerleşim merkezi yakınında kırsal alanda kurulan çok işlevli sosyal hizmet yapısı.

7) Osmanlı Türklerinin kurumlarını diğer İslam ülkelerinde erişilmemiş bir organizasyona ulaştırmaları, onların 'devamlılığı' sağlanmış homojen bir toplum kültürü yaratmış olmalarında... etkindir. D. KUBAN, ANADOLU - TÜRK MİMARİSİNİN KAYNAK ve SORUNLARI, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1965, s.14.

8) B. YEDİYILDIZ, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü, VAKIFLAR DERGİSİ, n. XIV, 1982, ss. 1-27.

9) O.N. ERGİN, TÜRKİYE'DE ŞEHİRCİLİĞİN TARİHİ İNKİŞAFI, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, n.3, 1936.

10) Z. YENEN, "Osmanlı Dönemi Türk Yerleşmelerinde Sosyal Donatım Yapıları ve Kent Bütünü ile İlişkisi", YERLEŞİM YAZILARI, Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 1989, ss. 142-165.

11) Umran (bayındırlık) sözcüğünden türetilmiş olan 'imaret'in sözlük anlamı 'imar edilmiş, mamur, bayındır duruma getirilmiş yapı, yapılar topluluğu ve/veya çevre'dir.

İmaret sistemi vakıf yoluyla kurulup yönetilen yapılar külliyesidir. Kentin kurulup geliştirilmesinde başlıca yöntem imaret sistemi olmuştur.

(Bakınız: Ö. L. BARKAN, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkışaf Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT FAKÜLTESİ MECMUASI, c.23, n.1-2, 1962-63; T. GÖKBİLGİN, "Edirne", EDİRNE ŞEHİRİNİN KURUCULARI, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965, ss.164-178; P. TUĞLACI, OSMANLI ŞEHİRLERİ, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985). Bazı vakıflar tek bir cami veya mescidin inşasını öngörürken bazıları kutsal yapıyı eğitim, sağlık, temizlik, doyum, ticaret yapıları gibi sosyal içerikli kuruluşlarla birlikte inşa ettirerek kent yaşamına açmışlar, dinsel ve sosyal yönden gün boyu kullanılan bütünlüğü, imaret sitelerini oluşturmuşlardır. (Ayrıca bakınız: O.N. ERGİN, TÜRK ŞEHİRLERİNDE İMARET SİSTEMİ, İstanbul: 1939, s.19)

Geniş anlamda bir tanımını vermek gerekirse, 'imaret sitesi' genellikle bir cami çevresinde toplanmış olan

medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, yemek pişirilen ve dağıtılan yer (imarethane), misafir yurdu (tabhane), bastane (tımarchane, dariüşşifa), hamam, ker-vansaray, çeşme... gibi dinsel, kültürel ve sosyal içerikli binalar ile su yolu, kanalizasyon gibi beledi yapılanma, bu yapıların hizmetlileri için yapılan konutlar ve bu kuruluşlara devamlı bir gelir sağlamak için (berbiri bir sınıf zanaat ve ticaret sahibine ayrılmak üzere inşa edilmiş olan) han, çarşılar, işlikler, fırın ve pazar yerleri... gibi gelir sağlayan yapılar ve ayrıcalık konusu olan kuruluş ve alanlardan oluşmuş yapılar bütünüdür (Ö. L. BARKAN, 1962-63, age).

İmaret sitesi kent bütünü açısından genel bir kavram olarak seçilmiş, belli bir yapılar topluluğu söz konusu edildiğinde külliye sözcüğü, özel isim bütünlüğü içinde, kullanılmıştır.

12) 'vakfiye' ya da 'vakıfname' vakıf kurucusu tarafından kuruluş amacının, yönetim biçimi ve işletme koşullarının tanımlandığı vakıf senedidir. Tüm vakıfların onay mercii olan Devlet vakıf kullanımında tutulan mülk üzerindeki denetimini bu doküman uyarınca yerine getirmiştir.

13) Örneğin, Bursa'daki imaret sitelerinin kapsamı ile ilgili ayrıntılı döküm için bakınız: Z. YENEN, 1988, age, EK G, ss. 191-201.

14) Ö. L. BARKAN, 1962-63 age.

15) M. CEZAR, SAN'ATTA BATIYA AÇILIŞ VE OSMAN HAMDİ, İstanbul: T. İş Bankası, 1971.

16) G. TANKUT, "Urban Transformation in the Eighteenth Century Ottoman City, METU JOURNAL OF THE FACULTY OF ARCHITECTURE, c.1, n.2, 1975, pp. 247-262.

17) Örneğin, Bursa'daki imaret sitelerinin 2/3 ü kuruluş döneminde, 1/3 ü de gelişme döneminde yapılmıştır. Kuruluş döneminde yapılan imaret sitelerinin içerdikleri hizmet birimleri sonrakilerden daha kapsamlı ve çeşitlidir. İmaret siteleri kentin kuruluşu ve gelişmesi ile ilgili olduğundan gelişme dönemi sonrası imaret sitesi yapılması gerekmemiştir. Bu tarihten sonra yapılanlar maballelerin yoğunlaşması sürecinde ya da yeni açılan konut alanlarında tek olarak inşa edilen sosyal hizmet donanımıdır. Z. YENEN, 1988, age, ss. 129-130 ve 156-210, EKLER A-I.

18) M. AKDAĞ, TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ VE İÇTİMAİ TARİHİ, c. II, 2. basım, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979 (1970), ss. 318-328.

19) P. D. SPREIREGEN, URBAN DESIGN: THE ARCHITECTURE OF TOWNS AND CITIES, New York: McGraw-Hill Book Company, 1965, pp. 13,14.

20) M. AKDAĞ, 1979, age, s.387